

REPERE ALE MITOLOGIEI SLAVE ÎN PROVERBE ȘI ZICĂTORI

SLAVIC MYTHOLOGY BENCHMARKS
IN PROVERBS AND SAYINGS

Ilie DANILOV

Conferențiar doctor, Catedra de Slavistică Petru Caraman
Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iași

This paper begins with the study of Slavic mythical and historical conscience moments have been seriously grounded in a series of proverbs that have been generally incorporated in the foundation of the active paremiologic background of languages as Russian, Ukrainian, Czech, Polish, etc. The proverbs, as metaphoric formulas and communicative units with a specific level of contextual universality, have appeared in the social-historic practice by means of generalization of concrete experiences of many generations; the speaker is using them to express one's opinion on a specific context. Proverbs became repositories for data (otherwise not actually attested) on culture and history of the communities within which they appeared.

Wood, water, field and household represent the four pillars of Slavic conceptions of the world and are used to weave their entire polytheistic mythology.

In primitive ages, when men were primarily hunters and harvesters (which made them considerably dependent on wood), the Slaves were worshipping wild animals considering them both ancestors and deities. Each tribe had its own totem for worshipping. These totems were usually represented by the most powerful animals or birds (the bear, the wolf, the eagle, etc.) which, by primitive beliefs, were protecting people from malignant spirits. The religious propaganda launched against paganism, almost simultaneously with the Slaves' Christianization, wiped the totemic animals' protective virtues out of the human conscience, imposing only their malefic side.

The Slavic proverbs on wolves – quite numerous – have a genetic essence. The negative side (ferocity, rapacity, greed) only of these mythical animals, were once respected and even worshiped. In paremiology, the bear is – just like the wolf – appearing as an enemy of the householders in the villages next to wooden areas, while the fox is sly, a thief, a liar, and always able to justify any failure. The eagle can be found in fewer Russian proverbs, but not with a prerogative nuance like the bear, the wolf or the fox.

A generous topic in Slavic languages paremiology is the confrontation between the devil and the woman (witch, old woman), although most proverbs inspired from Slavic mythology are usually built-up around spirits.

Se știe că mitologia slavă nu a avut un suport epic de consistența celui grecesc, sau, cel puțin, el n-a ajuns într-o formă clară până la noi. La slavi n-a existat un Homer al lor care să lase miturile neamului său urmașilor de peste generații.

„Istoria cercetărilor religiilor slavilor este o istorie a dezamăgirilor”, afirma cunoscutul slavist

Stanislav Urbančik, întrucât din epusul mitologic precreștin au ajuns până la noi doar niște resturi fragmentare, risipite în diferite specii folclorice (în basme, byline și cântece), în credințe, obiceiuri și superstiții. Toate domeniile menționate ale culturii populare pot fi interpretate ca o reflectare a conștiinței mitice și istorice a slavilor, care a dat un impuls oamenilor

de știință pentru reconstituirea și studiul eposului religios politeist pierdut. Această pierdere nemeritată a fost favorizată, credem, de cel puțin doi factori esențiali: propaganda acerbă antipăgână a creștinismului, izbucnită cu dușmănie din chiar momentul creștinării oficiale a rușilor, și asimilarea treptată a adepților păgânismului în perioada „dublei credințe”.

Pădurea, apa, câmpul și gospodăria sunt cei patru piloni ai concepției slavilor despre lume, în jurul cărora se țese întreaga mitologie politeistă a acestora.

În perioada primitivă, când omul era, în primul rând, vânător și culegător (depindea, deci, într-o măsură considerabilă de pădure), slavii se închinau unor animale sălbatice, considerându-le strămoși și zeități. Fiecare trib avea propriul său totem căruia i se închina. Aceste totemuri reprezentau, de obicei, cele mai puternice animale sau păsări (ursul, lupul, vulturul etc.) care, conform credințelor primitive, îi apărau pe oameni de spiritele maligne. Propaganda religioasă declanșată împotriva păgânismului, aproape concomitent cu creștinarea slavilor, a șters din conștiința acestora virtuțile protectoare ale animalelor totemice, impunând doar latura malefică a acestora.

În mitologia slavă, lupii apar în ipostaza zeităților inferioare (Lupul Alb¹, Păstorul Lupilor², Lupul de

Foc³, Volh⁴ etc.). Vrajitorii⁵, de asemenea personaje mitice, pot fi incluși și ei în această categorie, deoarece au capacitatea de a se metamorfoza și pentru că cel mai adesea se transformă în lupi. Aceste fiare sălbatice mai apar în mitologie și în postura

rii. Este considerat a fi prototipul lupului sur din basmele rusești (care îi ajută pe Ivan Țarevici și pe preafrumoasa Vasilisa).

² Păstorul Lupilor, stăpânul norilor de furtună, are în subordinea sa lupii cerești care îl urmează în haite imense. În timpul vânătorilor, acești lupi se transformă în ogari. Conform legendelor, păstorul se deplasează călare pe un lup, ținând în mână un bici lung, sau merge pe jos, în fața numeroasei sale haite, agitând un toiag pentru a se face ascultat de lupi. Imaginat ca un moșneag bătrân, se poate metamorfoza în lup pentru a se năpusti asupra oilor sau a altor animale domestice din sate. Înainte de a ataca gospodăriile, păstorul fixează pentru fiecare lup cu ce pradă trebuie să se întoarcă: unul primește sarcina să răpună o vacă, altul o oaie sau un mânz, un altul să sfâșie un om. Omul care a fost menit să cadă victimă lupului nu mai poate scăpa, oricâte măsuri de precauție și-ar lua.

³ Lupul de Foc, în mitologia slavă, era un erou cu trăsături supranaturale, care îi putea transforma în lupi sau în alte animale pe tovarășii săi de luptă pentru a obține mai repede și mai facil victoriile.

⁴ Volh, erou al bylinelor rusești, pentru a-și atinge țelul, se transforma și el în lup.

⁵ Vrajitorii aveau capacitatea să se transforme în lupi și să-i prefacă și pe oamenii normali în aceleași fiare. Și unii și ceilalți se numeau Volkodlaci. Volkodlacul era ușor de recunoscut după părul care-i creștea sub limbă. Volkodlaci erau cei care mușcau din soare sau din lună în timpul eclipselor. Pre luat în limba română, termenul a evoluat în „vârcolac”.

¹ Lupul Alb, personaj mitic, supranumit și kneazul lupilor, îi însoțește în permanență pe Dajbog și Perun și îi ajută pe zei și pe bogatiri. Inițial, lupii erau considerați ca fiind întruchiparea forțelor binelui. În basmele slavilor, lupii n-au fost niciodată purtători ai răului. Lupul Alb este simbolul luminii solare și al bunăstă-

animalelor folosite pentru deplasarea rapidă a unor personaje fantastice¹.

În legătură cu paremiologia rusă, trebuie să subliniem că momente ale conștiinței mitice și istorice ale rușilor s-au fixat temeinic într-o serie de proverbe care, în marea lor majoritate, au rămas în fondul paremiologic activ al limbii ruse. Proverbele, *formule metaforice* dar și *unități comunicative* cu un anumit *grad de universalitate contextuală*, apărute în practica social-istorică pe calea *generalizării* experiențelor concrete pe parcursul mai multor generații, cu ajutorul cărora vorbitorul își exprimă poziția față de un anumit *context*, sunt depozitare ale unor date (neatestare altminteri) legate de cultura și istoria comunităților în sânul cărora au apărut.

Proverbele slave cu lupi, destul de multe ca număr, au ca sâmbure genetic doar latura negativă (ferocitatea, rapacitatea, lăcomia) a acestor animale mitice, respectate și chiar divinizate în vechime. Iată câteva exemple: Которую овцу волк задавит, та уж не пищит. (Oaia pe care o sugrumă lupul nu mai behăie.); Овце с волком плохо жить. (Oaia nu are trai cu lupul.); Сделайся (или: Стань) овцой – а волки готовы. (Fă-te oaie, că lupii sunt colea.); Голодный волк и завертки рвет (у саней). (Lupul flămând și legăturile (dintre hulubă și sanie le mănâncă.); Кобыла с волком тягалась: один

хвост да грива осталась. (S-a judecat iapa cu lupul: doar coada și coama i-au mai rămas.) etc.

Ursul în paremiologia rusă apare, ca și lupul, în postura de inamic al gospodarilor din satele care se învecinează cu terenurile forestiere: Что ни лучшая корова - ту и медведь задрал. (Vaca cea mai bună a sfâșiat-o ursul.); Отольются медведю коровьи слезы. (O să-i vină de hac ursului lacrimile vacii.); Кобыла с медведем тягалась, да один хвост да грива остались. (S-a judecat iapa cu ursul: doar coada și coama i-au mai rămas.); Не дал Бог медведю волчьей смелости, а волку медвежьей силы. (Nu i-a dat Dumnezeu ursului curajul lupului, iar lupului puterea ursului.). O altă ipostază în care apare ursul în proverbele și zicătorile rusești este cea de animal îmblânzit, legat în lanț și purtat prin sate și prin bâlciuri pentru a-i distra pe oameni: И медведя плясать учат. (Și ursul învață să danseze.); Медведь-то новый, да поводилицык-то старый. (Ursul e nou, dar conducătorul e vechi); Медведь не тянет (нейдет), так водильщику не лопнуть стать. (Dacă ursul nu merge, doar n-o să crape conducătorul.) etc.

Vulturul se întâlnește în puține proverbe rusești, în schimb nu este prezentat cu nici un fel de nuanță peiorativă, ca ursul, lupul sau alte animale sălbatice: Всем птицам птица орел. (Vulturul e pasărea tuturor păsărilor.); Орел мух не ловит. (Vulturul muște nu prinde.); Орлы бьются, а молодцам перья достаются. (Vulturii se bat iar voinicii se aleg doar cu penele.); Ищи на казне, что на орле, на правом крыле (Să aștepți de la stat, atât cât găsești pe vultur, pe aripa dreaptă.).

¹ Personajele mitologice inferioare de tipul vrăjitorilor și vrăjitoarelor se deplasează și ele recurgând la animale, dar niciodată la cai (rezervați în exclusivitate zeilor, eroilor, bogatrilor și chiar inamicilor față de care slavii aveau un deosebit respect). Vrăjitorii merg călare pe lupi, iar vrăjitoarele pe țapi sau pisici.

Dintre toate celelalte animale, cel mai des se întâlnește în paremiologia rusă vulpea; este șireată, hoață și mincinoasă; întotdeauna își găsește justificare pentru orice eșec: Лиса семерых волков проведет. (Vulpea păcălește șapte lupi.); Когда ищешь лису впереди, то она назади. (Când crezi că vulpea e în față, ea se află în spate.); Лиса врет, на свой хвост шлет, да оба изверились. (Vulpea minte dând vina pe coadă și amândouă și-au pierdut credibilitatea.); Лиса рано встает (Vulpea se trezește devreme.); У лисы Патрикеевны ушки на макушке (чутка). (Vulpea Patrikеевна are urechile ciulite.); Увидимся у скорняка на колочке (сказала лиса волку). (Ne vedem la coșocar pe manechin – i-a spus vulpea lupului.); Хоть и рано (говорит лиса в капкане), а ночевать придется. (Cu toate că-i încă devreme – zice vulpea în capcană – voi fi nevoită să înnoptez.).

Animalele domestice cele mai răspândite în proverbele și zicătorile rusești sunt: vaca, oaia, capra (țapul), calul, câinele, pisica. Iată câteva exemple: В Астрахани и коровы рыбу едят (соленую). (În Astrahan și vacile mănâncă pește.); Пусты бабу в рай: она и корову за собой ведет. (Dacă o lași pe babă să intre în rai, ea vine și cu vaca.); Будь здорова, как корова, плодовица, как свинья. (Să fii sănătoasă ca vaca și fertilă ca scroafa.); Голой овцы не стригут. (Oaia goală nu se tunde.); Набралась овца репьев. (S-a umplut oaia de scaieți.); За бешеной овцой не крылату пастырю быть. (Pentru o oaie turbată, nu devine înaripat păstorul.); Козла спереди бойся, коня сзади, а злого человека со всех сторон. (De țap să te păzești din

față, de cal din spate, iar de omul rău din toate părțile.); Овец не стало, так и на коз честь пала. (Au dispărut oile, așa că au ajuns și caprele la mare preț.); Гусь козлу не товарищ (не брат). (Gânsacul țapului nu-i este prieten.); Козий бог на веревочке издох. (Zeul caprelor a crăpat pripornit.); Захочет коза сена - будет у воза. (Dacă va dori capra fân, va fi lângă căruță.); Где козы во дворе, там козел без зову в гостях. (Unde sunt capre în curte, acolo vine și țapul în vizită nechemat.); Чей конь, того и воз. (Al cui e calul, a aceluia e și căruța.); Ни коня, ни воза, а хочет сесть. (N-are nici cal, nici căruță, dar vrea să se urce.); Прыгнул бы на коня, да ножки коротки. (Ar sări pe cal, dar picioarele sunt scurte.); В худого коня корм не тратят. (Nu se cheltuiește mâncarea pe un cal prost.); Конь о четырех ногах, да спотыкается. (Calul pe patru picioare, și tot se împiedică.); Казак голоден, а конь его сыт. (Cazacul e flămând, dar calul său e sătul.); Сытая лошадь меньше съест. (Calul sătul mănâncă mai puțin.).

Foarte multe unități paremiologice rusești au apărut pe baza noțiunilor antonime „бог” („zeu”, sau „dumnezeu”) și „чёрт” („drac”). Trebuie să evidențiem faptul că „бог” nu este o născocire a ortodoxiei ruse, ci a fost preluat din tradiția slavă păgână, unde existau mulți zei și zeițe („бог”, „богиня”, „боги”, „богини”), iar cuvântul „чёрт” este, de asemenea, tot o invenție a păgânismului slav, unde el denumea un spirit malefic ce pricinuia rău oamenilor. Iată câteva exemple, de asemenea proverbe: *Бог дал путь, а чёрт крюк.* (Dumnezeu a dat drumul, iar dracul ocolul.), *Бог даст денежку, а чёрт дырочку, и пойдёт Божья*

денежка в чѣртову дырочку. (Dumnezeu îți dă bănuțul, iar dracul gaura, și se duce bănuțul Domnului pe gaura dracului.); *Бог с рожью, а черт с костром.* (Dumnezeu cu se-cara, iar dracul cu focul.) etc.

În toate limbile slave, paremiologia abundă în proverbe și zicători apărute pe baza cuvintelor: чѣрт, бес, дявол (rusă), дявол, бяс (bulgară), čert, bēs, d'abel (cehă), czart, bies, diabeł (polonă). Iată câteva exemple: У богатого черт детей качает. (Bogatului îi leagăna dracul copiii), Где черт ни был, а на устье реки поспел (поверье). (Pe unde n-a fost dracul, dar la vărsarea râului a avut timp să ajungă.), Шел бы черт на свадьбу, да попа боится. (S-ar fi dus dracul la nuntă, dar se teme de poră.), Мил черт одному сатане. (Dracul îi este drag numai satanei.) – unități paremiologice rusești; Дявола не е толкова черен, колкова го правят. (Dracul nu-i chiar atât de negru, cum îl fac unii.), Дявола не оре, не копае а учи хората на зло. (Dracul nu ară, nu sapă, ci îi învață pe oameni la rău.) – bulgărești; Čert neni tak strašen, jak se maluje. (Dracul nu-i chiar atât de fioros, cum îl zugrăvește lumea.), Čert nikdy ne spi. (Dracul nu doarme niciodată.) – cehe; Bogu służ, a czarta nie gniewaj. (Slujeste-i lui Dumnezeu, dar nici pe dracu nu-l mânâia.); Z naszego Zacharka ni Bogu swieczki, ni diabłu ogarka. (De la Zacharek al nostru nu scoți nici lumânare pentru Dumnezeu, nici muc pentru dracu.) – poloneze

O temă generoasă în paremiologia limbilor slave este cea a confruntării dintre drac și femeie (babă). Iată câteva exemple din paremiologia poloneză: Baby ani diabeł nie ocygani. (Pe muiere n-o poate păcăli nici dracul.), Bies tam nie dowiedzie,

gdzie baba dojedzie. (Dracul nici nu-și poate închipui pe unde ajunge baba.), Czart z babą nie poradzi (Dracul n-o scoate la capăt cu femeia.), Gdzie diabeł nie może, tam babę pošle. (Unde dracul nu reușește, acolo o trimite pe femeie.) etc. Proverbul Czart z babą nie poradzi. (Dracul n-o scoate la capăt cu femeia.) a apărut, după cum ne încredințează Julian Krzyżanowski¹, pe baza unei snoave populare, care a fost tipărită în anul 1570 și apoi retipărită în 1624. Redăm această snoavă în traducerea noastră:

„O femeie văduvă, nu prea tânără, dar care nu arăta totuși rău, a avut parte, într-un an, de o recoltă atât de mare, încât ea, chiar împreună cu slugile ei, nu se putea descurca să o strângă și s-o aducă acasă de pe câmp. A fost cuprinsă de îngrijorare știind ce greu era să găsești lucrători care să te ajute la treabă. Întâlnindu-se cu dracul, acesta o întrebă de ce-i așa de neliniștită. „Da tu cine ești?” îl întrebă muierea. Satan îi răspunse: „Sunt dracul.”, iar femeia: „Deci tu ești, drace! Mi-ai ieșit în cale taman la moment! Am multă recoltă pe câmp pe care aș fi dorit s-o strâng și s-o duc în hambare, dar nu găsesc lucrători, așa că te rog pe tine să mă ajuți să văd totul dus în hambar!” Dracul îi răspunse: „Femeie, dacă îmi încredințezi mie sufletul, îți culeg și-ți car totul în hambar”. Muierea zise: „Bine, drace! Îți dau sufletul, dacă îmi îndeplinești trei dorințe. Mai întâi să-mi strângi recolta de pe câmp și să mi-o duci în hambar, fără să risipești

¹ Julian Krzyżanowski, *Mądrzej głowie dość dwie słowie. Pięć centuruj przysłów polskich i diabelski tuzin*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, tom 1, p. 44-45.

nici un bob. Să-mi aduci din pădure o stivă mare de lemne și să mi le tai. După ce faci astea, vii la mine și-ți spun și a treia dorință". Dracul a făcut totul foarte repede: avea cai vâncioși și topor ascuțit. A venit la femeie să primească și a treia poruncă. Dar muierea, care de dimineață mânca ridichi, trage un vânt¹ cu glas tare și-i spune dracului: „Prinde-l și fă din el frânghie!". Dracul, care n-a fost la școala aceea unde să învețe cum se fac frânghiile din așa ceva, a întins-o cât de repede a putut, că nu avea ce să mai aștepte de la femeie".

Cuvântul „борат” în limba rusă veche denumea un om iubit de zei și, prin urmare, înzestrat de aceștia cu toate bunurile materiale, iar prin „небор” era denumit omul neagră de zei, urât de aceștia. Mai târziu, sensul acestui cuvânt s-a limitat la înțelesul de „sărăntoc”, „cerșetor”. Acest cuvânt („небор”) s-a păstrat în limba ucraineană cu sensul de „sărac”, iar în limba rusă actuală, el a supraviețui numai datorită proverbului *Вот тебе, небоже, что нам негоже*. (Ține, cerșetorul, ceea ce nouă nu ne face trebuință.).

Cele mai numeroase proverbe inspirate din mitologia slavă sunt cele construite în jurul spiritelor. Dintre acestea, cel mai des întâlnite sunt Domovoi, spiritul casei, Leșii, spiritul pădurii și Vodianoii, spiritul apelor: Вертит, как домовою на конюшне; Купил дом и с домовыми; Домовою пошутит: лошадь в подворотню протасил (изломал); Домовою тешитя, леший заводит, а водяной топит; Мутит, как водяной под мельницей.; Леший пошу-

тит - домой не пустит; водяной пошутит - утопит; Со всякой новой мельницы водяной подать возьмет (т. е. утопит человека.). În afara spiritelor amintite, apar în proverbele și zicătorile rusești, cu titlul de excepție, și alte spirite (direct sau indirect) precum: Polevoi (Домовой лешему ворог, а полевой знается и с домовым и с лешим.), Аuka (Шёл, нашёл, потерял. - zicătoare cu ajutorul căreia oamenii puteau scăpa de acest spirit), Ovinnik (Голой рукой погладит, за бедным быть; мохнатою - за богатым.) etc. Există zicătoarea rusească: Бане не сгореть, а овина не потушить, care face trimitere directă la firea și apucăturile celor două spirite protectoare ale anexelor respective (Bannik și Ovinnik). Atât unul, cât și celălalt sunt irascibili și răzbunători, dar, în timp ce Ovinnik, atunci când se supără pe stăpânii gospodăriei, provoacă incendiul uscătoriei de snopi, spiritul băii, când se supără, îi împoașcă pe oameni cu apă fierbinte și aruncă în ei cu bolovani încinși, ceea ce este rezumat și în zicătoarea citată.

Nici într-un proverb rusesc nu apare numele lui Bannik - spiritul băii. În schimb, există foarte multe unități paremiologice structurate pe baza noțiunii de baie, cu trimitere indirectă la spiritul acesteia. Baia tradițională cu aburi a jucat dintotdeauna un rol foarte important în viața rușilor. Ea a fost privită dintr-o multitudine de unghiuri de vedere, fapt ce se reflectă și în proverbele construite pe baza ei: ca o anexă importantă a gospodăriei, necesară pentru refacerea și menținerea sănătății (Баня парит, баня правит. Баня все поправит. Когда б не баня, все б мы пропали. Баня - мать вторая.; Русского человека что парит

¹ Din motive de pudoare, am evitat cuvântul vulgar folosit în snoavă, înlocuindu-l prin „vânt”.

(баня), то и правит (лечит); Баня - мать вторая; Кости распаришь, все тело направишь; Наешься луку, ступай в баню, натрись хреном да запей квасом.; Лук да баня все правят etc.), ca loc ritual (По рукам, да и в баню (от обычая молодых)), ca mijloc de manifestare a ospitalității (Напоил, накормил и в баню сводил.), ca loc de distracție (Табак да баня, кабак да баба - только и надо; Табак да баня, кабак да баба - одна забава; Сон да баба, кабак да баня - одна забава.), ca mijloc de împăcare între soți (Черт с тобой, не живи со мной; пойдём в баню да разведемся!) etc. Dar baia este și un loc periculos care poate aduce mari neplăceri celui care nu se pricepe să-l folosească sau nu dă atenție riscurilor

la care se exprune: В бане пристало.; От бани до мазарок (могиллок) недалече.; В бане пристало (болячка, чесотка и пр., говорится шутя о человеке, который заразился.); Шел в баню на ногах, а из бани на дровнях.

Singura zeitate slavă de rang înalt, pătrunsă în paremiologia rusă este Makoș, zeița fertilității, a recoltei bogate și a destinului, însă proverbul în care este atestată a fost creat nu pentru a o preamări ci, dimpotrivă, pentru a servi propagandei antipoliteiste, dezlănțuite în perioada coabitării în Rusia a celor două credințe (creștin-ortodoxă și politeistă): *Бог не Макешь (или Мокешь), чем-нибудь да помилует.*

Bibliografie

1. V. V. Adamcik, *Slovar` slaveanskoj mifologii*, HARVEST, Minsk, 2007.
2. Aleksandr Afanasiev, *Slaveanskaia mifologia*, EKSMO-MIDGARD, M-SPb, 2008
3. Vladimir Daľ, *Poslovicy russkogo naroda*, AST-Astraľ-Hranitel', M, 2008.
4. Ilie Danilov, *Dicționar de mitologie slavă*, Polirom, Iași, 2007 .
5. Krzyżanowski Julian, *Mądrai głowie dość dwie słowie. Pięć centuryj przysłów polskich i diabelski tuzin*, tom I-III, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1975.
6. V. M. Mokienco, Ju. A. Ermolaeva, A. A. Zajnuldinov, *Slovar` russkich poslovic*, Astrel', M, 2007.
7. * * * *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, tom I-III, redaktor naczelny Julian Krzyżanowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1970-1972.